

КРЪГЛА МАСА “ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВОТА ПРЕД ИКОНОМИЧЕСКАТА МИСЪЛ ПРЕЗ НОВИЯ ВЕК

Ст. н. с. д-р Митко Димитров

ВЪЗГЛЕДИ ЗА РАЗВИТИЕТО НА ИКОНОМИЧЕСКАТА НАУКА В БЪЛГАРИЯ

Анализирана е ситуацията в развитието на икономическата наука преди 1989 г. Очертан е спектърът на изследванията между 1948 и 1989 г.; влиянието на западните теории. Изтъкната е промяната на парадигмите след 1990 г.; новите институционални структури; преодоляването на международната изолация на българската икономическа мисъл. Посочени са основните тематични и теоретико-методологични проблеми на икономическата наука, както и възгледи и академични дебати за нейното по-нататъшно развитие.

JEL: A11; B25

Анализ на ситуацията преди 1989 г.

Предвоенната традиция. Икономическата наука в България се развива успоредно на развитието и укрепването на българската държава и достига своята зрялост през периода между двете световни войни. Предвоенната традиция в икономическата наука е прекратена през периода 1944-1948 г., когато се налага марксизмът-ленинизмът.

Теоретичното направление на икономическата наука обхваща представителите в България на основни теоретични школи на западно-европейската икономическа теория. Основни негови представители са Георги Данаилов (институционално-историческата и социално-правната школа), Симеон Демостенов (субективната школа), Иван Кинкел (теория за цикличния характер на икономическото развитие). Най-виден представител на икономическата наука от този период е Оскар Андерсон (статистика, финанси), един от най-известните източноевропейски учени-икономисти на XX век, който повече от две десетилетия работи в България. Този и други учени-икономисти като университетски професори и изследователи създават школи в съответните области, които играят важна роля за разпространение на икономическата наука в България. В повечето случаи приносите на българските икономисти от предвоенния период са с теоретично-приложен характер.

Може би като най-силна трябва да бъде оценена школата в областта на статистиката. Освен О. Андерсон по това време в България работят редица статистици, защитили докторати в най-престижните европейски и американски университети – Кирил Попов, Прокопи Киранов, Иван Стефанов, Анастас Тотев и др. Тази група поставя основите на модерното обучение по статистика във висшите училища и на изследванията, в които се прилагат най-новите за времето си статистически методи и подходи.

Между двете световни войни в България съществува добре изградена мрежа от институции за висше образование и изследвания по икономика. Създадени са 3 специализирани висши училища по икономика – Балкански блискоизточен институт за политически науки (1920 г., София), Висше търговско училище (1921 г., Варна), Висше търговско училище (1936 г., Свищов). Изследвания се провеждат в Статистическия институт за стопански проучвания към Софийския университет (1934 г.), Института за земеделско-стопански проучвания към Агроническия факултет и др. Най-авторитетните научни списания са “Списание на Българското икономическо дружество” (1826-1944 г.) и сп. “Стопанска мисъл” (1929-1938 г.), което е издание на Дружеството на икономистите-академици в България.

1944-1989г. - спектър на изследванията. Между 1948 и 1989 г. марксизъм-ленинизъмът беше не само официалната, но и единствено разрешената икономическа доктрина в България. Тя беше поставена в основата на икономическите изследвания и на обучението на студентите-икономисти в българските висши училища.

Марксизъм-ленинизъмът господстваше тотално над икономическата наука през целия комунистически период от историята на страната. Почти не може да се говори за различия вътре в парадигмата. Изключенията са две – в началото и в края на периода, когато се поставят и обсъждат проблемите за пазара и пазарния характер на социализма.

В първия случай (1948-1949 г.) един от изтъкнатите български статистици и финансисти – акад. Иван Стефанов, който по това време е министър на финансите, е привърженик на идеята за запазване на отвореността на плановата икономика към пазарите на европейските страни.¹ Скоро след това той е уволнен и изпратен на работа в БАН, където основава Икономическия институт. Няколко месеца по-късно той е осъден на доживотен затвор по един сталинистки съдебен процес, подобен на тези в Унгария, Чехия и Полша. Вторият път, едва през 70-те години, се обсъжда темата за пазарния социализъм. Тя се аргументира по-широко и по-задълбочено² и е част от общите възгледи за ревизия на ортодоксалния марксизъм-ленинизъм, които се разпространяват в повечето източноевропейски страни.

През останалото време икономическата наука в България се разполага в рамките на официалната парадигма. Промените отразяват общите промени в политическата система. Периодът до 1956 г. е по-догматичен от следващия период и е силно повлиян от сталинизма. След това и особено през 70-те и 80-те години, започват дискусии за усъвършенстване на икономическата система, но в рамките на социализма. Почти на всеки 5 години се предлагат

¹ Шапкарев, П. и кол. Сто години от рождението на акад. Иван Стефанов (1899 – 1999). С., АИ “Проф. Марин Дринов”, 1999, с. 10, 38.

² Петров, Г. Пазарните отношения и ценообразуването при социализма. С., “Наука и изкуство”, 1969, с. 446; Попов, Н., А. Милошевски. Пазарните отношения при социализма. С., “Наука и изкуство”, 1979, с. 188.

нови икономически модели, които са призвани да решат противоречията на социалистическата икономическа система. Основните проблеми, които се дискутират, са за “собственика и стопанина”, “за промяната на организационната структура”, “екстензивен срещу интензивен растеж”, “стимулиране на работниците и директорите” и др. В действителност става въпрос не толкова за търсене на решения, а по-скоро за имитация на промени, които се обосновават псевдонаучно.

В самия край на изследвания период – 1989 г., в България се въвежда икономически модел, който на пръв поглед се различава радикално от марксизма-ленинизма. Държавата се оттегля от оперативното управление на предприятията, организацията наподобява заимстваната от страните с пазарна икономика фирмена организация, частната собственост под името “собственост на граждани” получава признание наред с държавната и кооперативната, стимулира се създаването на български компании в чужбина и др. Този модел не беше въведен в резултат от обществена дискусия, а беше създаден и наложен от управляващия елит. Както практиката потвърди през следващите няколко години, този модел се оказа много подходяща рамка за декапитализация на държавните фирми и за прехвърляне на държавни активи в собственост на представители на номенклатурата.

Влияние на западните теории. През целия социалистически период западните теории имаха твърде ограничено и косвено влияние върху развитието на икономическата наука в България. Преводът на книги се ограничава до няколко стари класически автори, достъпът до оригинални издания е ограничен, а за приложение на съвременни методи и модели може да се говори само в иконометрията.

Справката в библиографските издания показва, че до 1980 г. в България не е преведена нито една книга, писана от западен автор-икономист. През периода 1981-1984 г. се издават няколко книги на А. Смит, Д. Рикардо и др. Освен това през периода 1981-1989 г. се превеждат десетина книги по управление, повечето от които имат популярен характер, а не са научни, теоретични издания.

През този период запознаването със съвременните теории и икономически изследвания на западни автори можеше да се осъществи главно чрез контролирания достъп до тази литература.

В условията на ограничен и контролиран достъп до западните теории тяхното влияние можеше да се почувства в области, които са по-неутрални към официалната парадигма, например икономическото моделиране. През 1962 г. в Икономическият институт на БАН беше създадена “Лаборатория по икономическо моделиране”. Учебните дисциплини “Икономическо моделиране” и “Иконометрия” започнаха да се преподават в редица специалности на икономическите университети. Това даде възможност съвременни модели и иконометрични методи да бъдат използвани при анализа на икономическата действителност.

По отношение на иконометрията съществуваша два подхода. Представителите на първия³ смятаха, че икономическото моделиране, съчетано с компютризация на управлението, може да реши въпроса за недостатъчност на информацията и да създаде условия за внедряването на цялостна система за централизирано управление на националната икономика. Представителите на втората група бяха прагматично насочени иконометрици и използваха съвременните модели и методи като технически инструментариум за решаването на икономическите проблеми. Основният интерес беше насочен към баланса на междуетрасловите връзки, моделите за оптимизация, прогностичните модели, изследването на операции, теорията на масовото обслужване и др.

Като влияние на западните теории може да се оцени засиленият интерес към кибернетиката и нейното въздействие върху икономическата теория и управлението.⁴ Разисквани бяха проблемите за информационната основа на стойността, за кибернетичната основа на управлението на икономическите системи и др., но като цяло това направление остана с ограничено значение.

Под влияние на засиления интерес към развитието на малките и средните предприятия (МСП) в напредналите страни и на една програма за изграждане на МСП в България от средата на 80-те години започнаха да се дискутират проблемите на този сектор. Това даде възможност да се защитава възгледът, че МСП са жизнени, необходима съставна част на всяка съвременна икономика и да се ерозира схващането, че социалистическата икономика трябва да се състои само от големи предприятия.

Предефиниране на дисциплината след 1990г.

Промяна на парадигмите. Веднага след демократичните промени в България (ноември 1989 г.) беше изоставен марксизмът-ленинизмът като единствена основа за икономическата наука. Демократичните ценности и пазарната икономика бяха възприети много бързо и лесно от преподавателите и изследователите в областта на икономиката. Но това е външната страна на промяната. Реалната трансформация на възгледите, овладяването и прилагането на нови подходи и научен инструментариум в действителност отне много по-дълго време. За разлика от точните или природните науки в икономиката всички преподавателите и изследователи трябваше да се преквалифицират в нови, различни области. В най-малка степен това важеше за иконометрици и статистици, но дори и в тези области преквалификацията беше необходимо условие за успешна научна дейност.

Основните пътища, чрез които беше осъществена и все още се осъществява преквалификацията, са самообучение, участие в програми на

---

³ Матеев, Е. Структура и управление на икономическата система. С., "Наука и изкуство", 1987, 595 с.

⁴ Николов, И. Кибернетика и икономика. С., "Наука и изкуство", 1968, 340 с.

западни университети и в съвместни изследвания в смесени колективи Изток-Запад. Повечето от учените, особено от младото и средното поколение, използват и трите начина за преквалификация в избраните от тях нови области на преподаване и изследвания.

Много ясно могат да бъдат разграничени два периода в процеса на промяна на парадигмата - до 1994-1995г. и след това. Първият период се характеризира с масово навлизане в обучението на преведени или преразказани учебници. Не са редки случаите, когато се наблюдава само подражателно заместване на термини, използване на "пазарен език" на изложението, без по същество да се променя старото съдържание на дисциплината. Показателно е също, че през този период почти нямаше защитени дисертации по икономика и много силно намаля броят на хабилитациите.

През втория период беше осъществена реална промяна на парадигмата чрез преквалификация на учените. Характерните явления за първия период все още съществуват, въпреки че те вече не са преобладаващи и тяхното значение намалява.

Нови институционални структури. След 1989 г. в България бяха осъществени чувствителни промени в институционалните структури на икономическата наука. Тук се включват закриването на партийните центрове за обучение и изследване, реструктурирането на останалите, създаването на нови, предимно неправителствени или частни университети и изследователски центрове. Без да е революционна, промяната в институциите беше достатъчно голяма, за да даде възможност за осъществяване на процеса на предефиниране на икономическата наука.

В БАН беше извършено цялостно реструктуриране на институтите в областта на икономическата наука. Институтът за международни отношения и социалистическа интеграция беше закрит. Икономическият институт беше реструктуриран – след институционална акредитация и атестация на заетите. В резултат от тези мерки броят на изследователите-икономисти в БАН намаля повече от 4 пъти.

Институциите на висшето образование по икономика също претърпяха съществени промени. Съществуващите три икономически университета (в София, Варна и Свищов) промениха вътрешните си структури и започнаха реструктуриране на учебните си програми съобразно изискванията на нововъведената тристепенна система на обучение – бакалавър, магистър и доктор. Беше създадена Национална агенция за оценка и акредитация (НАОА), чиято задача е да прецени доколко университетите, факултетите, катедрите и учебните програми отговарят на съвременните изисквания за висше образование.

В седем университета (СУ, ВТУ, Югозападен университет, Тракийски университет, ТУ, ЛТУ, ССУ) бяха създадени икономически факултети. Открити бяха и четири нови частни университета (НБУ, Американски университет, БСУ, ВСУ), в които обучението по икономика заема сериозно

място. Създадени са също и 4 нови частни колежа – в София, Ботевград и два в Пловдив, които са специализирани в обучение по икономика.

Изследователските институти, които бяха свързани с правителството, претърпяха много съществени промени. Бяха закрити или приватизирани отрасловите институти към отделните министерства и Комитетът за планиране. Беше създадена Агенция за анализи и прогнози, която в началото беше към Министерския съвет, а през последните пет години е към Министерството на финансите. Тази институция, както и аналитичният отдел с изследователски център към БНБ, правят месечни, тримесечни, шестмесечни и годишни доклади за състоянието на българската икономика. Освен това техните сътрудници публикуват изследвания и по други важни проблеми на икономическото развитие.

В неправителствения сектор бяха създадени много нови изследователски центрове. В областта на икономиката са регистрирани няколко десетки центъра, но малка част от тях (Център за икономическо развитие, Институт за пазарна икономика, Клуб “Икономика 2000”, Център за развитие на предприемачеството - УНСС, Център за либерални стратегии) се утвърдиха и успяха да заемат своя ниша в икономическите изследвания.

Като цяло може да се твърди, че в резултат от посочените промени е създадена една нова мрежа от изследователски и образователни институции, която създава условия за провеждане на плуралистични икономически изследвания.

Международно сътрудничество. След 1989 г. икономическата наука в България направи важни стъпки към преодоляване на изолацията си. Установени бяха трайни отношения с основните изследователски центрове преди всичко от страните от ЕС, но също и с такива от други държави. Българските изследователи натрупаха опит чрез специализации и участие в редица съвместни международни проекти и конференции.

Най-динамичната област е сътрудничеството с държавите от ЕС. България е една от страните, която преди 1989 г. практически нямаше научни контакти със западната наука. Сътрудничеството беше улеснено от стартирането на изследователските програми на ЕС за подпомагане на изследванията в преходните икономики.

Една от програмите с най-голямо влияние върху сътрудничеството е ACE. В нея българските икономисти се представиха сравнително успешно, спечелвайки проекти, които са съизмерими с тези, спечелени например от Унгария или Чехия. Силно влияние оказаха също програмите COST, TEMPUS (за реструктуриране на висшето образование), икономическите програми на НАТО и др.

В рамките на международните програми най-активно беше сътрудничеството, на първо място, с Великобритания и Германия. Втората група страни по интензивност на контактите включва Гърция, Франция, Белгия и Холандия.

Сътрудничеството с източноевропейските страни се определя главно от два фактора - близост на изследваните проблеми и възможност за външно

финансиране. Затова най-интензивни бяха и са връзките с държавите, с които България участва в едни и същи международни програми за финансиране - присъединяващите се страни. Сред тази група най-интензивно е сътрудничеството с централноевропейските страни - Полша, Унгария и Чехия.

Международните програми, финансиращи сътрудничеството в икономическите изследвания, са добра база за формиране на изследователски мрежи. За България многостранното сътрудничество има по-голямо значение от двустранното. Когато този процес е напреднал, той продължава да се развива дори и ако проектите са двустранни.

Международното сътрудничество в преобладаващата си част е базирано на проекти. То се осъществява главно на неформална основа, като в много случаи се взема предвид и институционалната принадлежност на изследователите. Опитът от рамковите програми на ЕС показва, че нашето участие е преди всичко като партньори в съвместни изследователски проекти. Досега постигнатите резултати от другите изследователски програми са добра предпоставка българските изследователи-икономисти да се включат успешно в единното европейско изследователско пространство.

Публикации на световните езици. Отварянето на страната след 1989 г. се отрази изключително благоприятно върху възможността да се публикуват изследвания на български автори на световните езици и преди всичко на английски. Това е особено важно за икономическата наука. Представителите на другите области, например природни и точни науки, имаха възможности да общуват със световната наука, в т.ч. да публикуват в утвърдени научни издания и преди 1989 г. За икономическата наука това не беше възможно.

Публикациите не са разпределени равномерно между различните езици. Най-много (над 90%) са тези на английски език. Това се отнася както за статиите в списания, така и за книгите. Причината вероятно е ролята, която играе английският език като средство за общуване в съвременната наука. Много от известните списания или издателски къщи, дори и когато не са в англоезични страни, публикуват на английски. Освен това работният език на почти всички конференции е английски и е нормално когато докладите се публикуват, това да бъде на този език.

Географското разпределение на публикациите е твърде широко. С най-голям дял са европейските държави - Великобритания, Франция, Германия, Холандия, Белгия, Гърция и др. От страните извън Европа най-често се публикува в САЩ и Япония. Списанията, в които най-често са публикували български автори-икономисти, са "Europe-Asia Studies", "МОСТ-MOST", "South East Europe Review", "Economic Systems", "Revue d'etudes comparatives Est-Ouest". Към тях трябва да се добавят и сериите на ILO, World Bank и други международни организации. От известните издателски къщи най-много публикувани книги има от Avebury/Ashgate, Edward Elgar Publ, Kluwer Academic Press, Dartmouth Publ. Co.

Част от публикациите на английски език се издават и в България - английският брой на сп. "Икономическа мисъл", част от студиите на сп. "Икономически изследвания", резултатите от редица съвместни изследователски проекти и международни конференции и др.

Основната част от публикациите са свързани с проблемите на прехода и на присъединяването на България към ЕС и са публикувани в списания, които са специализирани за тази тематика. Все още са малко статиите в теоретични списания, специализирани за отделните области на икономическата наука като "International Journal of Urban and Regional Research", "Small Business Economics", "Economic Analysis". Причините са две. първо, проблемите на прехода и присъединяването са най-актуални и най-изследвани; второ, необходимостта от тотална преквалификация на икономистите и краткото време, изминало след това, не са дали възможност за натрупвания, които да позволят на българските икономисти да направят теоретични приноси.

Нови наръчници, бази данни. След 1989 г. настъпи съществено подобрение по отношение на достъпа до нова икономическа литература, публикувана както в България, така и в други страни.

През първите години липсата на нова литература се запълваше предимно чрез закупуване и дарения. Даренията, особено на учебници, изиграха много важна роля предвид финансовите затруднения, които изпитва България подобно на други източноевропейски страни. Основните университетски и научни библиотеки получиха като дарение учебници по главните икономически дисциплини.

Веднага след 1989 г. в България започна издаването на нова икономическа литература, първоначално преводна, а впоследствие и оригинална. Бяха написани нови учебници почти по всички учебни дисциплини. Започна издаването на справочна литература. През 2005 г. е публикувана Икономическа енциклопедия, която съдържа 5000 статии и икономически термини.

Основни академични списания. Основните академични икономически списания в България са "Икономическа мисъл" и "Икономически изследвания". Двете издания имат статут на международни списания, реферират се в Journal of Economic Literature/EconLit и се разпространяват освен по традиционните канали, чрез световноизвестната онлайн библиотека - CEOL.

Списание "Икономическа мисъл" излиза в 6 книжки годишно и покрива целия спектър на икономическата проблематика. То е национално научно-теоретично списание, което се издава от Икономическия институт на БАН. В редколегията влизат известни учени-икономисти, представители на основните академични центрове в страната. Приемат се статии с доказани научни достойнства и приноси в икономическата теория и практика. Всяка статия се рецензира поне от двама членове на редколегията. В много от броевете на списанието има материали от известни чуждестранни автори

(както класически, така и съвременни), като част от тях са писани специално за списанието. Всички статии имат резюме на английски език.

В сп. "Икономическа мисъл" се разискват въпросите на икономическата реформа и стопанската политика в българската икономика, вкл. проблемите на финансовата система, приватизацията, новата индустриална политика и развитието на приоритетните производства и сектори на българската икономика, социалните проблеми, международното икономическо сътрудничество и интеграцията в световните икономически структури.

От 1985 до 1992 г. списанието издава по 1 брой годишно на руски и английски език. От 1992 г. досега излиза по 1 книжка на английски език, в която са включени статии от български автори, засягащи проблемите на българската икономика.

Списанието се издава в тираж 500 бр. От тях над 90 се разпространяват в най-големите библиотеки в света.

В "Икономически изследвания" се публикуват студии на български и английски език с резултати от научни изследвания, посветени на важни и интересни съвременни икономически проблеми. Обемът на студиите е по-голям – до 40 страници.

Сп. "Икономически изследвания" започва да излиза през 1950-1953 г. като "Известия на Икономическия и Правния институт", а през 1954-1974 г. като "Известия на Икономическия институт". През 1985 г. списанието започва да се публикува със сегашното си име "Икономически изследвания". От 1998 г. то се издава от Икономическия институт на БАН съвместно със СА "Д. А. Ценов", а от 2000 г. и с Икономическия университет - Варна. От 2001 г. изданието е с национален обхват.

В "Икономически изследвания" се публикуват резултатите от изследванията на учени от цялата страна по широк кръг икономически проблеми - икономическа политика, отраслово реструктуриране, регионална и екологична политика, финансови и фискални проблеми на прехода, собственост и поведение на фирмите, социално осигуряване, външноикономически отношения и европейска интеграция. Студиите се публикуват след две положителни рецензии. Всяка студия е придружена с резюме на английски език.

"Икономически изследвания" излиза в три книжки годишно в тираж 500 бр. Освен в България, то се получава в повече от 50 големи библиотеки в света – национални, на международни организации, на известни университети.

Частно/обществено финансиране. Промяната в структурата на финансирането е една от най-съществените промени, засягащи икономическата наука. Като цяло финансирането по обем е недостатъчно, а според източниците е диверсифицирано, но непълно по обхват.

Бюджетното финансиране беше съкратено рязко не само в абсолютен обем, но и като дял в БВП. Част от бюджетните средства се отпускат за проектно финансиране, чрез Фонда за научни изследвания. Като цяло средствата за него са много малки, а дялът на всички обществени науки е нищожен - 3%.

Бизнесът практически не играе роля като средство за финансиране на икономическата наука. Тежкото финансово състояние на компаниите и липсата на стимули за финансиране и спонсориране на изследванията досега не са позволявали на бизнеса да участва във финансирането на науката.

Международните програми са основен източник за проектно финансиране на изследванията. За неправителствените изследователски центрове това е почти единственият източник, докато за част от организациите, които получават бюджетна субсидия, това е важно средство за диверсифициране на тяхното финансиране.

Основни тематични и теоретико-методологични ориентации

Възобновяване и адаптиране на основни предвоенни традиции. Твърде големи са дистанцията във времето и развитието на икономическата теория през втората половина на XX век, за да можем да очакваме възобновяване на предвоенните школи в България.

Наблюдава се засилване на интереса към теоретичното наследство от предвоенния период и към приноса на лицата, които са играли роля не само като учени, но и като бизнесмени и политици са провеждали определена икономическа политика. Като пример може да послужи периодично възобновяващият се интерес към личността на Ст. Стамболов и неговата политика за насърчаване на развитието на българския бизнес. В повечето случаи се осъзнава, че протекционизмът е невъзможен в съвременния свят. Посоченият интерес води до по-точна оценка на личностите и събитията от историята на икономическата и политическата теория.

Преходът като основен обект на изследване. Преходът към пазарна икономика даде много силен отпечатък върху характера и обхвата на икономическите изследвания след 1989 г. Това е естествено, защото цялата икономика трябваше да бъде трансформирана и реструктурирана, процесът беше стартирал, а пътищата, подходите и резултатите не бяха ясни. Проблемите, които трябваше да се изследват, бяха общи за всички източноевропейски страни, въпреки че в България много от тях се проявяваха със специфична острота и последователност.

Един от първите въпроси, по който имаше остри дискусии, беше за дълбочината и последователността на реформите, дали те да се осъществяват шоково или чрез малки последователни стъпки. Както е известно, решенията, които се предлагат в това отношение, са в много голяма степен политически обвързани. В България проблемите бяха решавани крайно непоследователно. През по-голямата част на първите 8 години на прехода се имитираха реформи, а нежеланието за бързи, цялостни реформи на икономиката се аргументираше със загриженост за запазване на жизненото равнище на населението. В крайна сметка българската икономика

постигна един от най-големите спадове сред източноевропейските страни, съчетан с тотална декапитализация на държавните предприятия и масово обедняване на населението. Едва през 1997 г. беше постигната макро-стабилизация и икономиката започна да расте с умерени темпове от 4-6% годишно.

Друга група дискутирани проблеми бяха свързани със структурата на собствеността и процеса на приватизация. В началото на прехода бяха доста широко разпространени възгледите, че пазарна икономика може да функционира успешно и при преобладаваща държавна собственост и затова няма защо да се бърза с приватизацията на държавните предприятия. Забавянето на приватизацията в България беше съчетано с реален отказ от страна на държавата да контролира държавните предприятия, което улесни тяхната декапитализация. Свързани с тези проблеми са въпросите за реструктурирането на предприятията. Сред основните дискутирани теми в тази област могат да се отбележат управленското и организационното реструктуриране, финансовото оздравяване и проблемът за лошите кредити.

Социално-икономическите проблеми по време на прехода са друг голям кръг от изследвани въпроси. Проблемите на безработицата и пазара на труда, на трансформирането на пенсионната и осигурителната системи също бяха дискутирани.

Промяна в темите на изследване след 1997 г. Причините за това са няколко. Беше въведен валутен борд, който осигури макроикономическа стабилност, бяха приватизирани по-голямата част от държавните предприятия, България започна преговори за присъединяване към ЕС. По такъв начин част от дискутираните преди това проблеми намериха решение. По-успешният опит на страните от ЦИЕ, които бяха осъществили по-дълбоки реформи, също даде отговор на част от въпросите. Като резултат фокусът на изследванията, особено след 1999 г., беше преместен от прехода към пазарна икономика към присъединяването на България към ЕС.

Един от най-дискутираните проблеми след 1997 г. е този за валутния борд. Поради неговата важност той се разглежда както самостоятелно, така и от гледна точка на присъединителния процес. В действителност дискусиата се инициира от критиците на валутния борд, които периодично намират поводи да я възобновят. Техните основни аргументи се свеждат до това, че валутният борд намалява конкурентоспособността на предприятията, че увеличава търговския дефицит, че не позволява да се увеличават доходите, което би могло да се използва като лост за ускоряване на растежа на икономиката. Привържениците на валутния борд се аргументират, че макроикономическата стабилност улеснява рационализирането на предприятията, че причината за търговския дефицит не е валутния борд, тъй като е присъщ на всички страни от ЦИЕ, че България има реален и естествен път да излезе от валутния борд чрез присъединяването си към ЕС и замяната

на лева с евро. Освен това платежният баланс е равновесен, а валутният резерв се увеличава, което не поставя на дневен ред обсъждането на въпроса за излизане от валутния борд.

Присъединителният процес се анализира от различни страни. Дискутират се сроковете за присъединяване на България към ЕС от гледна точка на готовността на страната да покрие икономическите критерии за членство и необходимостта от подобряване на конкурентоспособността на икономиката. Правят се оценки на вероятните ползи и загуби след присъединяването.

През изминалия период изследователите включваха в сферата на своя интерес и други проблеми - например за корпоративното управление, за МСП и за скритата икономика. При корпоративното управление се анализираха проблемите на корпоратизация на държавните предприятия, възможностите на системата на контрол да бъде ефективна, защитата на миноритарните собственици и др.; при МСП - развитието на сектора, финансирането на предприятията, идентифициране на целеви групи за подпомагане и др.; при скритата икономика - измерване, причини и фактори за съществуването ѝ и намаляването на нейния обхват. Заедно с това се проявява засилен интерес към корупцията - измерване, причини и фактори, най-засегнати области, влияние върху икономиката и връзка с присъединителния процес.

Нови изследователски подходи. Като цяло може да се говори за пълно обновяване на методологическия и методическия апарат на изследване. Начините са два - овладяването на нови, неизползвани преди подходи и прилагането на познати, но неизползвани подходи, поради това, че икономическата практика не е имала необходимост или обществено-политическите условия не са позволявали тяхното прилагане.

Процесът на трансформиране на икономическата наука засегна и съотношението между количествени и качествени подходи. Нарасна значението на количествените подходи за придобиване на нови знания. Емпиричните изследвания и индуктивният подход намериха много широко приложение. Разнообразиха се например подходите за изследване на предприятията. Изследването на случаи (case study) и извадковите анкетни проучвания чрез въпросници се използват много често.

Академични дебати и възгледи за по-нататъшното развитие

Дебатирани теми и проблеми. Проблемите на академичната наука и висшето образование бяха предмет на многократни дискусии в общественото пространство. Обсъждаха се организацията, реструктурирането и финансирането на науката, както и връзката между изследвания и образование.

В резултат на дискусиите беше приет нов Закон за висшето образование и започна реструктуриране на образователната система. Въведена беше тристепенна образователна схема - бакалавър, магистър и

доктор. Започна реструктуриране на учебните програми и съдържанието на дисциплините съобразно изискванията и стандартите на тази схема. Полагат се усилия за усъвършенстване на управлението и подобряване на материалното оборудване на университетите. Създадена беше Национална агенция за оценка и акредитация (НАОА).

През последните 12 години интересът към обучението по икономика в България е много голям. Повече от 10 пъти нарасна броят на студентите-икономисти. Това даде възможност да бъдат създадени нови факултети или нови филиали. В редица случаи те нямат достатъчно добри програми или квалифицирани преподаватели. Рязко увеличеният брой на студентите не подпомага реструктурирането, защото дава възможност лекциите да се четат и от преподаватели, които не са променили съществено съдържанието на учебните дисциплини. Очакванията са, че НАОА ще помогне да се отстранят част от слабостите чрез изискванията, които се поставят пред университетите, факултетите, институтите и програмите на специалностите при тяхната акредитация.

Дискусиите за реструктуриране на академичната наука доведоха до съществени промени. Закрита беше Селскостопанската академия, а нейните институти преминаха на директно подчинение на Министерството на земеделието. В Българската академия на науките беше извършена акредитация на институтите и атестация на учените, в резултат от което броят на институтите намалю с 20%, а на учените - с 40%. Последствията от реструктурирането бяха много по-големи за икономическата наука. Закрит беше единият от двата института, а броят на учените намалю повече от 4 пъти.

Много остро беше дискутиран въпросът за необходимостта от съществуване на академия с изследователски институти. Аргументите "против" бяха, че това е съветски тип институция, докато в развитите западни страни наука се прави в изследователски центрове вътре в университетите. Аргументите "за" бяха, че Българската академия на науките е национална институция с дългогодишни традиции и е създадена преди Освобождението на страната, че в редица западноевропейски страни съществуват национални мрежи от изследователски центрове и че закриването на институтите към БАН ще се отрази неблагоприятно върху националния научен потенциал. Това, с което са съгласни и двете страни, е че наука и образование трябва да се осъществяват заедно.

За икономическата академична наука решението на този проблем се търси в отварянето на Икономическия институт на БАН към обучението на студенти. Институтът създаде съвместен стопански факултет с Велико-търновския университет и обучава студенти от името на университета. Освен това той организира съвместни магистърски програми и с други университети. Този подход дава възможност да се намери решение на проблема за съчетаване на обучението и изследванията в една институция.

Нови асиметрии Изток – Запад. Когато оценяваме (а)симетрията в участието и приноса на българските и западните учени-икономисти, трябва да имаме предвид няколко основни момента.

През изминалите 15 години беше направена голяма крачка в интеграцията на българската икономическа наука към световната. Бяха реализирани стотици съвместни изследователски и образователни проекти, десетки съвместни научни конференции, стотици български учени-икономисти участваха с доклади на международни конференции. По-голямата част от изследователите и преподавателите бяха на краткосрочни или дългосрочни специализации в престижни изследователски центрове и университети. Много от тях познават добре и работят заедно с едни от най-добрите специалисти в своята област. Голямата част от публикациите на световните езици, издадени в списания, книги и сборници, са съвместни.

Поради спецификата на изследваната проблематика - прехода към пазарна икономика, присъединяването към ЕС, специфичните проблеми на Югоизточна Европа и България, сътрудничеството беше необходимо условие за успешна реализация на международните съвместни проекти. Трансферът на "ноу-хау" от Запад към Изток по необходимост трябваше да се съчетае с експертните знания на българските участници за спецификата на страната и региона. Това беше и продължава да бъде процес на запълване на празнотите в познанията на българските икономисти в теорията и методологията и постепенно преодоляване на огромната асиметрия в познанието, която съществуваше в началото на периода.

Влияние на присъединяването. Присъединителният процес оказва влияние върху икономическите изследвания в няколко посоки. Средствата, отделяни за финансиране, се увеличават. Променя се тематичната ориентация на програмите. България, подобно на другите присъединяващи се страни, получи достъп до изследователските програми на ЕС. Това открива нови възможности за финансиране, но в същото време е предизвикателство пред участниците. Приоритетите на европейските програми са свързани с проблемите на ЕС, а не с тези на страните от ЦИЕ, както беше например с програма ФАР. Тогава изследователите от ЦИЕ имаха сравнителни предимства като местни изследователи, което им помагаше да бъдат конкурентни в изследването на близка до тях проблематика.

Друга съществена промяна под влияние на присъединителния процес е по-големият прагматизъм на изследванията. Основната част от средствата за подпомагане на присъединяването са насочени към инвестиционни проекти, в т.ч. инфраструктурни, за подобряване на капацитета на администрацията, мениджърите и предприемачите, за подпомагане на селското стопанство и за регионално развитие. Една част от средствата са предвидени за изследвания, но с много силно изразен приложен характер.

Посочените разнопосочни насоки на влияние на присъединителния процес върху икономическите изследвания ще поставят нова предизвикателства пред адаптацията към тях както на изследователите, така и на изследователските институции.

Използвана литература:

Machin, S., A. Oswald. UK Economics and the Future Supply of Academic Economists. - The Economic Journal., 2000, Vol.110, N 464, p. 334-349.

Mccloskey, D. How to Be Scientific in Economics. - Eastern Economic Journal, 2000, Vol. 26, № 2, 241-247

La science economique est-elle une veritable science? L'economie, reine des sciences! - Problemes economiques, 2000, N 2.688/2.689, p. 2-14.

Балабанов, И. Ролята на икономическата наука в осъществяването на обществено-икономическата реформа. - Икономическа мисъл, 1996, N 3, с. 22-25.

Димитров, А. Икономическата наука и икономическите промени. - Икономическа мисъл, 1996, N 3, с. 3-21.

Кънев, М., С. Савов. Висшето икономическо образование. – Икономика, 1993, N 10, с. 26-27.

Матеев, Е. Структура и управление на икономическата система. С., “Наука и изкуство”, 1987, 595 с.

Николов, И. Кибернетика и икономика. С., “Наука и изкуство”, 1968, 340 с.

Петков, Л. Насоки за развитие на земеделската икономическа наука. - Икономическа мисъл, 1996, N 4, с. 31-39.

Петров, Г. Пазарните отношения и ценообразуването при социализма. С., “Наука и изкуство”, 1969, 446 с.

Попов, Н., А. Милошевски. Пазарните отношения при социализма. С., “Наука и изкуство”, 1979, 188 с.

Съботинов, Н. Българската академия на науките и европейската интеграция - състояние и перспективи. - Списание на БАН, 1999, N 1, с. 48-53.

Трифонов, Т. В търсене на изгубеното влияние на предвоенния български неокласицизъм върху съвременния корпоративен икономикс. - Икономическа мисъл, 2000, N 2, с. 3-25.

Цанов, В. Икономическата наука и изследването на социалните проблеми. - Икономическа мисъл, 1996, N 4, с. 24-30.

Шапкарев, П. и кол. Сто години от рождението на акад. Иван Стефанов (1899 – 1999). С., АИ “Проф. Марин Дринов”, 1999.

80 години Икономически Университет-Варна. - Известия. Списание на ИУ- Варна, 2000, N 1.